

Geliş Tarihi:16.11.2019 Kabul Tarihi:25.11.2019

Entry Date: 16.11.2019 Accepted: 25.11.2019

KÜLTÜREL BELLEĞİN KUTSAL TAŞIYICILARI: ALEVİ CEM ZÂKİRLERİ

The Sacred Carriers of Cultural Memory: Alevi Cem Zakirs

Bülent AKIN¹

Özet

Bu makalede, Alevi inancına mensup toplulukların tarih, kültür, edebiyat, inanç ve ritüellerine ait olan bilgi ve birikimin koruyucusu, aktarıcısı ve güncelleyicisi olma vasıflarına sahip zâkirlik geleneği kültürel belleğin oluşumu ve aktarımı bağlamında ele alınmıştır. Ritüel içerisinde var olan zâkirlerin, bununla birlikte eserlerini ritüel için yaratmaları ve aktarmaları, onları diğer âşıklardan ayıran en belirgin özellikleri olmuştur. Diğer taraftan bu ritüellerin, mensubu oldukları topluluk için kutsal olması ise onlara ayrıca kutsalın aktarıcısı olma vasfını vermiştir. Zâkirlerin üstlendikleri bu vasıf, onlara aynı zamanda Alevi toplumunun kültürel belleğinin en önemli koruyucusu ve aktarıcısı olma misyonunu yüklemiştir.

Çalışmamızda, kültürel belleği, iletişimsel bellek başta olmak üzere, diğer bellek türlerinden ayıran en belirgin sınırları ve kutupları belirleyen ve Jan Assmann tarafından “içerik”, “biçim (form)”, “araçlar”, “zaman yapısı” ve “taşıyıcılar” olarak başlıklandırılan özellikler bağlamında Alevi cem zâkirliği incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken zâkirlik geleneği, saha çalışmaları çerçevesinde icra merkezli ve mit-ritüel ilişkisi bağlamında göz önünde bulundurulmuş ve değerlendirmelerin tamamı bu doğrultuda yapılarak kültürel belleğin korunması ve aktarımında kutsalın ve kutsallaştırmanın işlev ve önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Bellek, Zâkir, Âşık, Kültürel Bellek ve Alevilik.

Abstract

In this study, “zâkir”s tradition, which has the qualifications of being the protector, and carrier of the knowledge and the historical context, culture, literature, belief and rituals of the Alevi communities, is discussed in the context of the formation and transfer of cultural memory. The creation and transmission of the services of “zakirs” who exist within the ritual have been the most distinctive features that distinguish them from other ashiks. On the other hand, the fact that these rituals are sacred to the community they belong to has also given them the ability to convey the sacred. This quality undertaken by the “zakirs”, has given them the mission of being the most important protector and transferee of the cultural memory of the Alevi community.

In our study, cultural memory, especially communicative memory, determining that separates the apparent boundaries and poles from other memory types and by Jan Assmann "content", "form (form)", "Tools", "Time Structure" and "Carriers" called properties have been examined in the context of “zakirs” of Alevi “cem”. During this study, the tradition of “zakirs” is taken into consideration within the framework of field studies in the context of the execution-centric and myth-ritual relationship. All evaluations have been carried out in this

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, bulentakinedb@hotmail.com.

direction and the function and importance of the sacred in the preservation and transfer of cultural memory has been tried to be demonstrated.

Key Words: Cultural Memory, “Zakir”, “Ashik”, Cultural Memory and Alevism.

Giriş

Kültürel bellek, toplumların kimliklerini inşa etme süreçlerinde geçmişten günümüze kültürlerine dair tüm birikimlerini muhafaza ettikleri, kuşaklar arası aktarımını sağladıkları ve gerektiğinde yeni koşullara uyarlayarak güncelledikleri toplumsal bellek türüdür. Bu anlamda kültürel bellek, ulus kimliğinin inşa edilmesini ve korunmasını sağlayan bilgi birikiminin saklandığı kolektif hafızaya işaret eder. Bu hafızanın içerdiği bilginin muhafazası ve aktarımı, Jan Assman’ın altını çizdiği “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” koşullarının² gerçekleşmesini sağlayan çeşitli araçlar ile mümkündür. Bu araçlar içerisinde ise mensup oldukları topluluklara göre farklılık ve çeşitlilik gösteren sanatkarlar ve onların kullandıkları sanatsal formlar oldukça önemli bir işleve sahiptir. Mensup oldukları uluslara göre farklı isimler alan bu sanatçıların, kimliği inşa eden ve koruyan kültürel bilgi birikimini saklanabilir ve aktarılabilir kalıplar haline getirebilmelerinde en çok şiir ve müzik formunu kullandıkları görülür. Yine bu ikili formun icra ortamının ise çoğu zaman ritüeller olduğu göze çarpar. Kültürel bellek hakkında çalışmalar yapan ilk araştırmacılarından birisi olan Jan Assmann, bu durumu şöyle izah eder:

Yazılı kayıt imkânı olmayınca, grubun kimlik koruyucu bilgisi için insan belleğinden başka bir yer yoktur. Bu belleğin birlik sağlayıcı ve eyleme yönelik -kuralcı ve biçimsel-itkilerini yerine getirebilmesi için üç koşul gereklidir: kaydetme, çağırma ve iletme; ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım. Şiirsel biçimlendirmenin, kimliği koruyan bilginin saklanabilir biçimine sokulması için, bellek tekniği hedefine yönelik olduğu herkesçe biliniyor. Bu bilginin aynı zamanda, dildeki metnin, ses, vücut, mimikler, el-kol hareketleri, ritm ve ritüel eylemden ayrılmaz birliktelik içinde, çok yönlü sanatsal iletişim araçları aracılığıyla sunumuna dikkat edildiği gerçeği de biliniyor (Assmann, 2015: 65).

Şiir, müzik ve ritüel hiç şüphesiz tüm toplumlarda kültürel bellek içerisinde geçmişten günümüze aktarıla gelen kolektif birikimin en yaygın ve işlevsel olan sanatsal aktarım formları olarak karşımıza çıkar. Her ulusun bu üç formu kullanarak kendi kültürel belleğinin korunmasını ve aktarımını sağlayan şair, müzisyen ve dönemin koşullarına göre kut sahibi, hekimlik ve şifacılık gibi daha birçok vasfı kendisinde toplayan sanatkarları olmuştur. Kültürel belleğin “Uzman Taşıyıcıları”³ olarak adlandırılan bu sanatçılar, geçmişten

² Jan Assmann, kültürel belleğin birliği sağlaması ve işleyişi için kaydetme, çağırma ve iletme; ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım şeklinde üç koşulun gerekliliğini vurgular. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Assmann, 2015: 65.

³ Jan Assmann, kültürel belleğin özel taşıyıcıları olarak nitelendirdiği griot, şaman vb. gibi gelenek aktarıcı sanatçılar için “Uzman Taşıyıcılar” terimini kullanmıştır (Assmann, 2015: 62). Bu çerçevede, kültürel belleğin

günümüze kültürel bellekte var olan bilgiyi belirli formlar çerçevesinde kaydedip korumuş ve kuşaklar arası aktarımını sağlamışlardır. Türk kültür ve edebiyatı içerisinde de tarihin çok eski dönemlerinden beri, bu sanatsal aktarım ve iletişim formlarını bir arada kullanma kabiliyetine sahip olan, önceleri şaman, kam, bahşı, oyun, ozan vb. gibi isimler alan, sonraları âşık adı verilen sanatkârlar; Alevi inanç sistemi içerisinde de “Zâkir” adıyla var olmuş ve günümüze kadar geleneğin taşıyıcılık görevini üstlenmişlerdir.

Alevi inanç sistemi içerisinde kültürel belleğin koruyucusu ve aktarıcısı olarak ritüel merkezli görev üstlenmiş olan birçok geleneksel ve kurumsal yapı karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında dedelik, rehberlik, musahiplik, düşkünlük ve zâkirlik kurumlarını sayabiliriz. Kültürel belleğin alanına giren bilgi birikimini koruyup aktaran ve yeri geldiğinde güncelleyen bu kurumların temsilcileri olan uzman taşıyıcıların, kültürel bellek bağlamında incelenmesine yönelik literatürde önemli bir boşluk olduğu görülmektedir.⁴ Bu tespitimizden hareketle hazırladığımız bu makalede, öncelikle zâkirlik geleneği ve geleneğin âşıklıktan ayrıldığı özellikleri hakkında saha çalışmalarımız ve mevcut literatür üzerinden icra merkezli olarak kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Ardından geleneğe mensup uzman taşıyıcılar olarak nitelendirdiğimiz zâkirlerin, Alevi toplumunun kimliğini kültürel belleğin muhafazası ve aktarımı aracılığıyla nasıl inşa ettikleri ve korudukları ele alınacaktır. Bu çerçevede, kültürel belleğin varlığı ve devamlılığı için gerekli olan “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme”; ya da “şiişsel biçim”, “ritüel sunuş” ve “toplumsal katılım” koşulları bağlamında, zâkirlerin nasıl bir misyon üstlendikleri hususu, icra ortamları ve mit-ritüel ilişkisi göz önünde bulundurularak değerlendirilecektir. Çalışmamızın odaklandığı ikinci bir husus ise kültürel belleği, iletişimsel bellekten ayıran ve sınırlarını netleştiren “içerik”, “biçim (form)”, “araçlar”, “zaman yapısı” ve “taşıyıcılar” başlıkları altında sınıflandırılan özelliklerin zâkirlik geleneği bağlamında incelenmesidir. Bu çerçevede, zâkirlik geleneğinin bu başlıklar altında nasıl konumlandırıldığı karşılaştırmalı olarak incelenerek elde edilecek çıkarımlar tablo halinde sunulacaktır.

1. Zâkirlik Geleneğini Âşıklık Geleneğinden Ayıran Özellikler

Kültürel belleğin Türk toplumundaki en eski uzman taşıyıcıları olan ve farklı Türk boyları arasında şaman, kam, baksı, bahşı, oyun, ozan vb. gibi çeşitli isimler alan ve

---

aktarımında birinci derece misyon sahibi olan bu “uzman taşıyıcılar” hakkında âşıklık geleneği bağlamında Mustafa Arslan tarafından hazırlanan çalışma için bk. Arslan, 2015: 1-6.

⁴ Alevi inanç sistemi çerçevesinde oluşan bu geleneksel ve kurumsal yapılar ile Alevi müziğini kültürel bellek aktarımı bağlamında ele alan çalışmalar için bk. Erol, 2009; Mustan Dönmez, 2008; Akdeniz, 2011: 34-56; Akın, 2018: 295-318; Erdoğan vd., 2019: 508-509.

sonrasında “Saz şairi, halk şairi, çöğür şairi, ozan, halk ozanı, sazlı ozan, Hak âşığı, Hak şairi, halk âşığı, bâdeli âşık, meydan şairi ve kalem şairi” gibi unvanlarla varlığını sürdüren âşıklar, Alevi inanç sistemi içerisinde “zâkir” terimiyle adlandırılmıştır. Ancak zâkir terimi, yukarıda sıraladığımız ve âşık terimini karşılayan adlandırmalardan farklı olarak şair tarafından icra edilen metnin yalnızca içeriği, türü, işlevi ya da icra şekli üzerinden yapılan bir adlandırma olarak kalmamış, onun yaratım ve icra ortamını da içerisine alan farklı bir tanımlama olarak kullanılmıştır.⁵

Şaman, kam, baksı ve ozan gibi adlar alan eski Türklerdeki uzman taşıyıcıların, İslamiyet öncesi sahip oldukları inanç merkezli fonksiyonlarını İslamiyet’in kabulünden sonra yitirdikleri, ilk önceleri tekke ya da ordu şairleri olarak, sonraları ise (16. yüzyıldan itibaren) âşıklık adı altında geleneği sürdürdükleri görülür. Âşıklık geleneğinin yaratım ve icra ortamı tekkeler ve ordugâhlar iken son aşamada kahvehaneler ve çeşitli âşık meclisleri ile âşık toplantılarının gerçekleştirildiği mekânlar olmuştur (Köprülü, 1999: 80-82; Çobanoğlu, 2000: 127-130). Âşıklar, gerek şehirlerde gerekse de köy ve aşiret çevrelerinde kahvehanelerde, bozahanelerde, mesirelerde, panayrlarda kısacası kalabalık ve hayran dinleyicilerinin toplandığı her ortamda bu geleneği sürdürmüştür (Köprülü, 2004: 31-36). Geçtiğimiz ve içinde bulunduğumuz yüzyılda ise konserler, TV programları, âşık yarışmaları, kutlamalar, bilimsel etkinlikler vb. gibi ortamlarda varlığını sürdürmeye devam ettirmektedir. Ancak âşıkların, ilk dönem sanatçıları olan şaman, kam, baksı, ozan vb. gibi kutsalla bağ kurma, gaipten haber verme, inanç merkezli ritüellerde başrolü üstlenme gibi vasıflarını yitirdikleri görülmektedir.⁶ Bu vasıflar, İslamiyet sonrasında sadece dinî kimlik taşıyan kişilere devredilmemiştir. Bu süreç içerisinde, Alevi inancına mensup âşıklar; ilk dönem ozanlarından kalma bu özellikleri yeni dinin hususiyetleri çerçevesinde güncelleyerek ritüel ortamlarda yaşatmaya devam etmişlerdir. Kutsala dayalı şiir yaratımı ve aktarımını tekke ve cemevi adı verilen mekânlarda gerçekleştirilen cem ritüellerinde sürdürerek günümüze kadar getirmişlerdir. Araştırmacılar tarafından, tekke ve tasavvuf edebiyatı içerisinde değerlendirilen ozanlık ve âşıklık geleneğinin bu özgün oluşumu, Alevi inanç sistemi

---

⁵ Çalışmamızda, zâkirlik geleneğini âşıklık geleneğinden ayıran özellikler hakkında bilgi verilirken geleneksel yapının devam ettiği ve bu çerçevede ritüellerin sürdürüldüğü yöre ve ocaklar ile bu çerçevede hazırlanan yayınlar esas alınmıştır. Son yıllarda geleneksel ocak erkânlarından bağımsız olarak hazırlanan ve çeşitli Alevi sivil toplum kuruluşlarının çatısı altında şehir, ilçe ya da köy cemevlerinde gerçekleştirilen ritüeller ve bu ritüellerdeki zâkir icraları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu husus, çalışmamızın kapsamını aşan ve geleneğin güncellenmesi bağlamında müstakil olarak ele alınması gereken bir konudur. Bu konuda yapılacak çalışmalara ön ayak olabilecek, başlangıç niteliğindeki bir çalışmamız için bk. Akın, 2016a: 416-436.

Âşıklık geleneği hakkında geçmişten günümüze kronolojik bir tetkik için bk. Boratav, 2011: 92-97.

⁶ Âşıklık geleneği hakkında geçmişten günümüze kronolojik bir tetkik için bk. Boratav, 2011: 92-97.

içerisinde “zâkirlik geleneği” adı altında tanımlanmıştır. Alevi inanç sistemine özgü oluşan ve âşıklık geleneğinin bir kolu ya da alt türü olarak da sınıflandırabileceğimiz bu gelenek; eski Türklerdeki şaman, kam, baksı ya da ozanlık geleneğinin üstlendiği din ve inanç merkezli ritüel ve kutsala yönelik işlevlerini, İslamiyet çatısı altında da Aleviliğe özgü cem adı verilen ritüellerde ve irfanî muhabbet meclislerinde sürdürmeyi başarmıştır (Akın, 2016b: 9-10).

Zâkirlik geleneğinin, son yıllarda yapılan çalışmalara kadar literatürde karşılıksız kalması, Alevi-Bektaşî inancına mensup âşık ve şairlerin şiirlerinin metin merkezli yorumlanıp tanımlanmaya çalışılmasından kaynaklanmıştır. “Zâkir” kavramının gözlerden kaçmasının bir diğer sebebi de araştırmacıların yakın bir zamana kadar Alevi-Bektaşî şairleri ve şiirleri ile ilgili tanımlarını büyük ölçüde Babagân Bektaşîliği ve bu geleneğe mensup şairler üzerinden yapmaları olmuştur. Oysa zâkir kavramı, ocak merkezli yapılanan Alevi toplulukların ritüellerinde karşımıza çıkmaktadır (Ersal, 2019: 30). Bu tespitler çerçevesinde son yıllarda, Alevi cem zâkirliğini, yaratım ve aktarım bağlamı göz önünde bulundurarak ele alan akademik çalışmalar literatürde yerini almaya başlamıştır.⁷ Zâkirlik geleneğini, gerek bu güncel çalışmalar gerekse de bizim saha araştırmalarımızdan elde ettiğimiz veriler çerçevesinde değerlendirdiğimizde, âşıklık geleneği ile arasında gerek yaratım ve icra ortamı gerekse de üretilen ve icra edilen metinlerin içerik ve işlevleri bağlamında önemli farklılıklara sahip olduğu görülmektedir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi zâkirlik geleneği, eski Türklerde kutsal kabul edilen şaman, kam, baksı vb. gibi sanatçıların sahip olduğu kutun İslamiyet sonrasında Alevi inanç sistemi içerisinde devam ettirildiği kurumsal yapıdır. Yani “kut”, her ne kadar âşıklık geleneği içerisinde yer alamamışsa da zâkirlik geleneği içerisinde yaşatılmaya devam etmiştir (Ersal, 2019: 31). Nitekim Alevi geleneğinde zâkirler, sıradan icracılar olarak değil, kutsalı temsil eden, bu kutsalı ritüel içerisinde konumlandırılmış bir hizmet⁸ pirinden alıp aktaran ve dolayısıyla da Hak kelamını aktaran kişi olarak kabul görmüştür. Bu yönüyle de zâkirlik hizmeti, cem ritüelinin yapısal bir bölümünü oluşturmuştur. Zâkir, sazı eşliğinde çeşitli konularda ve seküler ortamlarda hoş vakit geçirmeye yönelik icralarda bulunan bir sanatçı değil, tersine mensubu olduğu Alevi toplumunca kutsal bir makamı temsil eden, cem ritüelinin gerçekleştirilmesinde dededen sonra en çok görev üstlenen ve cem sırasında icra

⁷ Söz konusu çalışmalar için bk. Ersal, 2009: 188-205; Ersal 2019; Çıblak Coşkun, 2014; Çıblak Coşkun, 2016: 19-59; Akın, 2016b; Özdemir, 2016; Şahin, 2014: 141-165; Şahin, 2018: 107-126; Şahin, 2019.

⁸ “Hizmet, Alevi inanç sistemi içerisinde cem veya inanç merkezli herhangi bir ritüelin tamamının, bir bütün olarak icrasında, belirli bir sıralama içerisinde aşamalı ve periyodik olarak ritüelin parçaları halinde gerçekleştirilen uygulamalara verilen addır” (Akın, 2017: 92).

ettiği manzum metinler aracılığıyla ritüelin başından sonuna işleyişini sağladığı gibi, bu vesileyle uygulamaları mitik ve tasavvufi düzlemde anlamlı kılan hizmet sahibidir. Zâkirin bu saydığımız özellikleri aynı zamanda onun, âşıklardan farklı olarak ritüel için yaratan ve icrada bulunan bir sanatçı olduğunun da göstergesidir.

Alevi yazılı geleneğine baktığımızda ise “Buyruk” adı verilen yol ve ritüel kurallarını izah eden kutsal yazmalarda zâkirlik kavramının geniş bir biçimde izah edildiğini görmemiz mümkündür. Bu yazmalarda, “Zâkir” kavramının ebced hesabıyla izahı, Cebrail’in görevini üstlenen hizmet olduğu ve mitik anlatıya göre Tanrı tarafından Hz. Muhammed’e verilen doksan bin kelamın yeryüzündeki taşıyıcısı olarak görevlendirildiği vb. gibi inanç merkezli açıklamalar yer alır. Diğer taraftan sözlü gelenekte de benzer olarak zâkirin sözü, onun icra ettiği metinlerin “ayet”, “kelâm”, “nefes”, “nutuk” vb. gibi adlarla adlandırılmasından da anlaşılacağı üzere, Tanrı’dan gelen kutsal sözler olarak kabul görür. Bu nedenle zâkir, Tanrı kelâmını aktaran kişidir ve dolayısıyla gelenekte onun sözleri “Ayet”, elindeki sazı ise “Telli Kuran” olarak tanımlanır.⁹

Zâkirlik geleneğini, âşıklık geleneğinden ayıran bir başka özellik ise bu geleneğin cem ritüeli içerisinde konumlandırılışıdır. Cem ritüeli, bir anlamda “hizmet” adı verilen birden fazla uygulamanın (parça/küçük ritüellerin) bir araya gelmesinden oluşan bir ritüeller bütünüdür. Bu hizmetlere, “On İki Hizmet” adı verilir. Cem ritüeli içerisinde her hizmeti gerçekleştiren bir ya da daha fazla sayıda “hizmet sahibi” veya “hizmetli” adı verilen görevliler mevcuttur. Dede, rehber, zâkir, delilci (çerağcı), süpürgeci, kapıcı, sâki vb. gibi adlar alan bu görevliler dışında hiç kimse ilgili hizmetlere müdahale edemez. Zâkir, her hizmet için, ilgili hizmete göre ayrı ayrı belirlenmiş bir ya da daha fazla manzum metni sazı eşliğinde ve mensup olduğu ocağa göre değişen geleneksel ezgisine uygun olarak icra eder. Ritüel sırasında her hizmet ile karşılıklı iletişim halinde olan sadece iki hizmet postu vardır. Bunlardan ilki dede postu, ikincisi ise zâkir postudur. Hizmetler tamamlandığında dede, hizmet sahiplerine gülbenk ve dualarıyla karşılık verirken zâkir, sazı eşliğinde icra ettiği “hizmet hakkı”¹⁰ adı verilen manzum eserler aracılığıyla mukabele eder. Bu eserler, aynı zamanda icra edilen hizmetin mitik kökenini ve batını anlamını konu edinen şiirlerdir. Bu

⁹ Alevi yazılı geleneğinde “Buyruk” adı verilen yazmaların çeşitli nüshalarında “zâkir” kavramı hakkında verilen bilgilerin detayı için bk. Aytekin, 1958: 77-78, 83; Bozkurt, 2013: 48-49. Ayrıca bu nüshalardaki bilgi ve açıklamaların sözlü gelenek bağlamında değerlendirmeleri ve zâkirlik kavramının tanımı için bk. Akın, 2017: 97-98; Ersal, 2019: 21-22, 32-39.

¹⁰ “Hizmet Hakkı” kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal, 2019: 91-222; Ersal, 2016: 243; Akın, 2016b: 17.

yönüyle dede ve zâkir, ritüel esnasında sürekli olarak diğer hizmet sahipleriyle faal olarak iletişim içerisinde olmak durumundadırlar.

Burada dikkat çeken bir diğer husus da dedelik ve zâkirlik hizmetlerinin, geçmiş yıllarda tek bir kökene dayandığı ve tıpkı Dede Korkut örneğinde olduğu gibi, dua veren, kendisine danışılan, gaibi bilen, aynı zamanda da kutsal kopuzu icra eden tek bir şahsiyet üzerinde toplandığı ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim Türk kültüründe Tanrı ya da doğaüstü varlıklarla bağlantı kurmaya yönelik ritüellerde müzik aleti çalmak, şiir söylemek ve bu sayede kutsal olanla bağlantı kurarak toplumun saygınlığını kazanmak gibi vasıfları kendilerinde toplayan şaman, kam ya da baksıların İslamiyet sonrasında her geçen gün dinî vasıflarından arınmış bir biçimde karşımıza ozan veya âşık olarak çıkmaları ve dinî işlevlerini başka kurumlara devretmeleri durumu, Alevi inanç sistemindeki dedelik ve zâkirlik hizmetlerinin tarihî süreçte gösterdiği bölünme ve değişimle benzerlik göstermektedir (Akın, 2016b: 18).

Alevi cem zâkirlerinin yetişme tarzları ile âşıkların yetişme tarzları arasında da birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların başında, zâkirlerin ritüel içerisinde ve ritüel odaklı yetiştirilmeleri gelir. Zâkir adayı, küçük yaşlardan itibaren mensup olduğu ocağın post sahibi dedesinin ya da zâkirinin yanında, o ocağa mahsus ezgi kalıpları ile icra edilen geleneksel ocak repertuarını öğrenmeye başlar. Katıldığı ritüellerde icra edilen manzumeleri saz eşliğinde ezgisiyle birlikte ezber etmeye başlar. Önce cem ritüelleri dışındaki muhabbet meclislerinde icraya başlayan zâkir adayı, vakti geldiğinde hizmet alacağı zâkir postu için “Post Kurbanı” tığlayarak zâkirlik hizmetini üstlenir (Ersal, 2019: 48-50). Her iki gelenekte de usta-çırak ilişkisi vardır. Ancak zâkirlik geleneğinde çırak, geleneği yalnızca ustasından öğrenmez. Aynı zamanda ritüeldeki icra sırasında, icra anını yaşayarak öğrenir. Bu ritüel, âşıklık geleneğinde karşılaştığımız ve kahvehaneler, düğünler ya da buna benzer çeşitli icra ortamlarını kapsayan dinleyici ve icracı merkezli bir ritüel değildir. Zâkir dışında, dede, çerağçı, semahçı, süpürgeci, saki, sofracı vb. gibi onlarca icracının birlikte eşzamanlı olarak icrada etkin olduğu, mitik ve tasavvufî canlandırmaları içeren inanç merkezli ve kutsal bir ritüeldir. Yine çırak, ustasından sadece saz çalmayı, usta malı şiir söylemeyi, irticalen söylemeyi, atışmayı, ayakları vs. öğrenmez. Tüm bunların yanında elindeki sazın ve icra ettiği metnin kutsallığını ve bunları hangi bağlamda icra etmesi gerektiğini de öğrenir. Böylelikle geleneği ritüel içerisinde öğrenen zâkir adayı, icrasını da ritüel içerisinde ve ritüel için yapar. Dolayısıyla zâkirlik geleneği, âşıklıktan farklı olarak ritüelde öğrenilir, aktarılır, anlam bulur ve işlevsellik kazanır.

2. “Şiirsel Biçim”, “Ritüel Sunuş” ve “Toplumsal Katılım” Koşulları Bağlamında Zâkirlik Geleneği

Makalemizin giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, Assmann kültürel bellek için üç koşuldan söz eder ve bunları “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme”; ya da “şiirsel biçim”, “ritüel sunuş” ve “toplumsal katılım” olarak belirler. Bu üç koşula ilave olarak “hatırlama”, “kimlik” ve “kültürel süreklilik” adlarını verdiği üç unsur arasındaki bağlantıyı inceler ve bunu “bağlayıcı yapı” olarak adlandırır. Bağlayıcı yapının en temel özelliği geçmişle bugünü birleştirme gücüne sahip olmasıdır. Bu yapının işleyişi için temel ilke ise “tekrarlama”dır. Ritüellerde her adımın belirli bir zaman sıralaması ve düzeni olduğu gibi, aynı zamanda kendisinden önceki adımla bağı da vardır. Dolayısıyla her ritüel, aynı düzen içerisinde, Assmann’ın ifadesiyle “sonsuz bir bilgi aktarımı biçiminde bir duvar kağıdı motifi gibi” tekrarlanır. Bu ilkeye ise “ritüel bağdaşıklık” adı verilir. Bu ilke doğrultusunda tüm ritüeller tekrarlama ve canlandırma işlevini sahiptir (Assmann, 2015: 23-24). Bu bağlamda kültürel belleğin korunması, aktarımı ve güncellenmesinde ritüellerin ve ritüeller içerisinde yer alan “hatırlama”, “tekrarlama” ve “canlandırma” ilkelerini yerine getirmek için oluşturulan şiirsel ve müzikal formların oldukça önemli görevler üstlendiği görülür.

Diğer taraftan müziğin; “kaydetme”, “çağırma” ve “iletme” (şiirsel biçim, ritüel sunuş ve grup katılımı) koşullarının gerçekleşmesinde birincil derecede görev aldığı ve kültürel belleğin inşasıyla devamlılığında en az ritüeller kadar etkili olduğunu görürüz. Bu anlamda müzik, şiirsel biçimlendirmenin oluşumunda da doğrudan katkı sağlar (Akın, 2018: 104). Bu tespitlere ilave olarak ritüel ve müziğin, geçmişle bugünü birleştirme gücünün yanında, içerisinde bulunulan zamanda da kültürel bellekteki bilginin aktarımını sağlamasında üçüncü bir aracının “söz” olduğunu görürüz. Ancak burada altını çizdiğimiz “söz”, şiirsel biçime uğramış ve müzik ile ritüelin içerisinde sanatsal bir iletişim formu kazanmış söz, yani şiir olarak karşımıza çıkar.

Cemler, şiirin ve müziğin kültürel ve inançsal birer iletişim aracı olarak usta bir biçimde kullanıldığı ritüellerdir. Bu ritüellerde, şiir ve müzik her zaman icra edilen bir ritüel eylemin parçası olarak karşımıza çıkar. Cem içerisinde hizmet adı verilen uygulamalar şiir ve müzik ile karşılıklı senkronizasyon içerisinde icra edildiği gibi, ritüelin büyük bölümünde bu uygulamalara şiir ve müzik yön verir. Bu ritüellerde, müziğin ve şiirin yaratıcısı ve aktarıcısı zâkirdir. Zâkir, icralarını ritüel içerisinde gerçekleşen diğer hizmetler ile karşılıklı olarak gerçekleştirir. Bu hizmetlerin tamamı “canlandırma” esasına dayalı eylemleri içerir ve cem

ritüeli ile ilgili bir mitik kökene gönderme yapar. Bu noktada, gerçekleştirilen canlandırmaların anlam bulması ve böylece sonraki kuşaklara aktarılabilmesi zâkirin kutsal sazı eşliğinde icra ettiği mitik ve tasavvufi bakımdan açıklayıcı metinlerle mümkündür.

Hizmetlerin zâkirin icrasıyla mitik ve tasavvufi olarak anlamlandırılmasına cem ritüelinde gerçekleştirilen hizmetlerden çok sayıda örnek vermek mümkündür. Cem sırasında çerağ hizmeti, ilgili hizmet sahibi tarafından gerçekleştirilirken zâkir, bu hizmete yönelik “delil/çerağ düvazı” ya da “çerağ hakkı” adı verilen bir düvaz imam okur. Yöre ve ocaklara göre farklı manzumelerden oluşan bu düvaz imamların içeriği aynı olup çerağ/delil hizmetinin kökenini ve neden yapıldığını açıklayan metinlerdir. Yine zâkir, cemde kurbanlık koç ile meydana geldiğinde “kurban düvazı”nı icra eder. Burada da tıglanan kurban ve gerçekleştirilen cem türüne göre zâkir, sazı ve sözünü kurban hizmetinin mitik kökenini ve tasavvufi anlamını izah eder. Cem türüne bağlı olarak farklılık gösteren kurban hizmetlerinde icra edilen kurban düvaz imamlarından örnekler tablo halinde aşağıda verilmiştir:

Musahip Cemi Kurban Düvazı (Kurban Hakkı)¹¹	Tahtacı Peşine Cemi Kurban Düvazı (Kurban Hakkı)¹²	Çeşitli Cemlerde Okunan Kurban Düvazı (Kurban Hakkı)
<i>Kurbanlar tıglanıp gülbenk çekildi Gaflet uykusundan uyana geldim Dört kapı sancağı anda dikildi Üryan büryan olup meydana geldim</i>	<i>Cennetten Ali'ye bir nida geldi Ali'ye tercüman inen elmalar Ali kokladı yüzüne sürdü Ali'ye tercüman inen elmalar ... Elmanın kokusu misk ile amber Toplanmış başına cümle peygamber Teni Fatma Ana, kabuğu kamber Ali'ye tercüman inen elmalar ...</i>	<i>Akıl ermez yaradanın sırrına Muhammed Ali'ye indir bu kurban Kurban olam kudretinin nuruna Hasan Hüseyin'e indi bu kurban ... Cihanda söz iken özü çoğ iken Davud sofradayken Musa yoğ iken İsmail'e inen kurban sağ iken Muhammed Ali'ye indi bu kurban ... Eydür Şah Hatayi'm bilir mi her can Kurbanın üstüne yürüdü erkân Boynuzu tespihtir tırnağı mercan Oniki İmamlara indi bu kurban...</i>
<i>Evvel eşiğine koydum başımı İçeri aldılar döktüm yaşımı Erenler yolunda gör savaşımı Can baş feda edip kurbanı geldim</i>	<i>Şah Hatayi'm vahdettir vahdet Çiğidinden oldu düldül gibi at Bir adın Seyfullah okunur ayet Ali'ye tercüman inen elmalar...</i>	
<i>Ol demde uyandı batın çırağı Rehberim boynuma bend etti bağı Üç adım ileri attım ayağı Koç kurban dediler imana geldim...</i>		

Gerçekleştirilen cem ritüeli türüne göre zâkir tarafından icra edilen metnin de değiştiğini gösteren bu tabloda yer alan “kurban hakkı düvaz imamları”nın örnekleri yöreler, ocaklar ve cem türleri bağlamında arttırılabilir. Yine aynı metot kullanılarak zâkir tarafından

¹¹ Bu düvaz imam, farklı ocak ve yörelerde zâkirler tarafından “Musahip Cemi Kurban Düvazı” olarak yaygın olarak icra edilir. Kurban hakkı olarak icra edilen manzum metinler ve bu metinler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal, 2019: 127-139.

¹² Bu düvaz imam, Tahtacı Alevileri arasında “Peşine Cemlerinde” icra edilir. Peşine Cemlerinde “elma” kurban edildiği görülür. Konu hakkında ayrıntılı bilgi ve düvaz imamın tam metni için bk. Ersal, 2019: 226.

farklı hizmetler bağlamında icra edilen metinler de aynı yöntemle sınıflandırılabilir. Kurban hizmeti ve zâkir tarafından icra edilen kurban hakkı düvaz imamı bağlamında örneklediğimiz bu metinlerden de anlaşılacağı üzere zâkirin icra ettiği metin ilgili ritüele göre değişiklik göstermektedir. Yani zâkir, icrasını ritüel bağlamında gerçekleştirmekte ve bu sayede ilgili ritüelin yapısal parçalarının tamamının anlamlandırılmasını sağlayarak kültürel bellekte kaydedilmesini ve kuşaklar arası aktarılmasını sağlamaktadır.

Alevi inancı içerisinde zâkirin icra ettiği metinlerin Tanrı sözü olarak kabul görmesi ve yine zâkirin peygambere vahiy getiren Cebrail ile eş tutulması, onun doğrudan kutsal belleğin temsilcisi olarak kabul edildiğini gösterir. Zâkirler, irtical kabiliyetine sahip olanlar başta olmak üzere, inanç içerisinde kutsalı aktaran birer ulak olarak görülürler. Zâkirin sözü, “Hakk’ın sözü”dür ve onun icra ettiği metinler “Kuran” olarak kabul edilir (Ersal, 2019: 34, 39). Zâkire ve onun icra ettiği metinlere verilen bu kutsal değer, aslında kültürel belleği ve onun aracılığıyla toplumsal kimliği korumaya yönelik olduğu açıktır. Zâkir, Alevi toplumunun kültürel belleğinde var olan ezoterik ve kutsal bilgiyi koruyan ve aktaran kişi konumundadır. Aslında zâkirin ritüel içerisinde yetiştirilmesinin temel sebebi de budur. Çünkü onun icra ettiği metinler, ritüelin aydınlatıcısı durumundadır. Yine ritüeldeki hizmetler de bu metinleri canlandıran ve bu vesileyle de kültürel belleğin aktarımını kolaylaştıran kalıp uygulamalardır. Dolayısıyla müzik ve şiirin birleşimiyle kalıplaştırılan kültürel bilgi, yine bu sayede ritüel içerisinde tekrarlanarak, canlandırılarak ve anlamlandırılarak kalıcı aktarım sağlanır. Zâkirin cem ritüellerinde icra ettiği metinlerin kutsallaştırılması ve kendisine kültürel bellekte bu bilincin aktarılmasını İran’daki Alevi topluluklarından Ehl-i Haklar arasında sürdürülen bir gelenekle örneklendirerek açıklayabiliriz. Ehl-i Haklar arasında kutsal saz eşliğinde icra edilen manzum metinler “Hakiki Makamlar” ve “Mecazi Makamlar” olmak üzere ezgi türüne, şiirin içeriğine, yine şiirin yaratıcısının kimliğine ve icra sırasında uyandırdığı hissiyata göre iki kategoride sınıflandırılır. Ancak bu sınıflandırmada asıl dikkat çeken husus, “Hakiki Makam” ile icra edilen metinlerin cem ritüeli dışında ve Ehl-i Hak olmayan kimselerin yanında icra edilmesinin yasak oluşudur.¹³ Yine geçmiş yıllarda, Anadolu ve Balkanlarda geleneksel yapının sürdürüldüğü ocaklarda zâkirin cemde icra edilen düvaz imam, tevhid, miraçlama, semah vb. gibi manzum metinleri ritüel dışında ve Alevi olmayan kimselerin yanında icra etmesinin kati suretle hoş karşılanmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla zâkir, hiçbir şekilde bu kelimeleri ve makamları ritüel dışında ve farklı inançlara mensup

¹³ İran’daki Alevi topluluklarından Ehl-i Haklar arasında zâkirlik geleneğinin karşılığı olarak kelâmhanlık geleneği ile karşılaşıyoruz. Ehl-i Haklardaki kelâmhanlık geleneği ve hakiki makamlar ile mecazi makamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2016c: 100-115.

kimselerin yanında icra etmemesi gerektiği bilincinde yetiştirilir.¹⁴ Bu da zâkire ömrü boyunca kutsal metni koruma ve doğru biçimde aktarma sorumluluğu verir ki, zâkirin kendisinin, enstrümanının ve sözünün kutsal oluşunun asıl sebebi de budur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi cemde icra edilen hizmetlerden ritüel içerisinde etkin olan ve ritüelin tamamını kapsayan dedelik ve zâkirlik hizmetleridir. Dedelik ve zâkirlik hizmetleri, Alevi toplumunun kolektif hafızasını ayakta tutan ve bu sayede de toplumsal kimliğin inşasında ve korunmasında birinci derecede misyon üstlenen kurumsal yapılardır.¹⁵ Dede, gerek ritüel içerisinde gerekse de ritüel dışında bu misyonu eşit derecede taşıırken, zâkirin çoğunlukla ritüel içerisinde görev üstlendiği görülür. Ancak dede kadar olmasa da diğer hizmet sahiplerinden farklı olarak ritüel dışında da zâkirin üstlendiği görevler mevcuttur. Zâkirin ritüel içerisindeki icrasının diğer hizmetlerle karşılıklı iletişim içerisinde canlandırmaya dayalı olarak gerçekleşmesi, yani “ritüel sunuş” ve “toplumsal katılım” koşullarını sağlaması, aynı zamanda kültürel belleğin “hatırlama”, “tekrarlama” ve “canlandırma” ilkelerinin bir arada gerçekleşmesine vesile olur. Bu da zâkirin, kültürel bellek aracılığıyla toplumsal ve inançsal kimliğin tesis edilmesinde ve devamlılığının sağlanmasında üstlendiği görevin önemini gözler önüne serer.

Sosyokültürel yaşamın önemli bir bileşeni olarak müzik, ritüeller bağlamında; uyarıcı, etkileyici, duygusal olarak birleştiren ve bağlayan, derinleşmeye imkân tanıyan bir karaktere sahiptir (Hays vd., 2005: 84; Clark, 2006: 475, akt. Şahin, 2008: 272). Zâkir gelenekten kendisine aktarılan gelen bilgiyi sazı ve sözü, yani şiir ve müzik eşliğinde öğrenir, kaydeder ve ritüelde yer alan katılımcılara aktarır. Bu noktada kültürel belleğe ait olan bilginin şiir ve müzik (şiirsel biçim) formunda oluşu, zâkirin bu bilgiyi sadece kaydetmesini ya da aktarmasını kolaylaştırmakla kalmadığının, aynı zamanda gerek duyulduğunda hem kendisinin hem de dinleyenlerinin o bilgiyi geri çağırmasına (hatırlamasına) katkı sağladığının altını çizmek gerekir. Bu anlamda zâkirin müzik eşliğindeki icrası, kültürel

---

¹⁴ Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde ve son yıllarda Alevi cem ritüellerinin dışı açılmasıyla zâkirlik geleneğinin sözünü ettiğimiz yönleri ve işlevleri zayıflamış, hatta yok olmaya başlamıştır. Yine yeni yetişen zâkirler geleneksel bağlamın dışında, yani ritüel ve hizmetler gözetilmeksizin icralar yapmakta ve bu durum geleneğin aktarımını kesintiye uğratmaktadır. Zâkirlik geleneğinin değişen yaratım ve icra ortamına dair ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2016b: 7-26.

¹⁵ Zâkirlik geleneğinin, Alevi kültürel kimliğini temsil etmesi bağlamında ele alan çalışmalar için bk. Güneş, 2014: 55-67; Arslan, 2017: 111-123; Keleş, 2018: 73-90.

bellekteki bilginin hem zâkir hem de ritüele iştirak eden diğer katılımcılar tarafından “hatırlanmasını”, “tekrarlanmasını” ve “canlandırılmasını” sağlar.¹⁶

Kültürel belleğin “hatırlama”, “tekrarlama” ve “canlandırma” ilkelerinin, bir yandan da ritüel içerisinde zâkirin icra ettiği metinlerin mitik kökenini açıklamaya ve anlamlandırmaya yönelik olduğu görülür. Zâkir, geleneksel yapının korunduğu ocaklarda, hizmetlere mukabil icra ettiği hizmet hakkı adı verilen kutsal metinleri, kutsal sazı eşliğinde ezberden okur. Onun bu icrası sırasında gerçekleştirilen (canlandırılan) hizmetler de senkronik bir biçimde ezberden icra edilir. Mit-ritüel birlikteliği ile gerçekleşen bu icra sırasında, katılımcıların tamamı kutsal zamanda ve kutsal mekânda hem ritüelin genelinin hem de ayrı ayrı her hizmetin mitik kökenine, yani ritüelin ilk icra edildiği ana yolculuk yaparlar. Bu da ritüelde katılımcıların manzum olarak anlatılan ve uygulamalarla canlandırılan miti ilk oluş anındaki haliyle yaşamalarını (deneyimlemelerini) sağlar. Mit-ritüel birlikteliği aracılığıyla gerçekleşen bu yolculuk ve yaşanmışlıkta zâkir, sazı eşliğine ezberden okuduğu şiirlerle kültürel belleğin aktarımını sağlayan “hatırlama” ve “tekrarlama” ilkelerini yerine getirirken bir yandan da diğer hizmetlerle birlikte “canlandırma” ilkesinin de gerçekleşmesine ve ritüelin anlamlandırılmasına katkı sunar.

3. Kültürel Belleğin Belirleyici Özellikleri ve Zâkirlik Geleneği

Başta iletişimsel bellek olmak üzere, diğer bellek türleriyle kültürel belleğin hatırlama biçimlerinde, inanç ve ritüelle kurulan çağrışımlar üzerinden kendiliğinden oluşan bir sınır olduğu ve bu sınırın iki bellek türü arasındaki farklılıkları ve kutupları netleştirdiği görülür. Bu bağlamda yapılacak bir karşılaştırma neticesinde ise kültürel belleğin, diğer bellek türlerinden ayıran belirleyicileri net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Bu tespitlerden hareketle Assmann, iletişimsel bellek ve kültürel bellek arasındaki bu farklılıkları karşılaştırmalı olarak ele almış ve bunlar içerisinde keskin sınırlarla birbirinden ayrılanları başlıklar halinde aşağıda yer verdiğimiz tabloda şekliyle sunmuştur:

	İletişimsel Bellek	Kültürel Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler.	Efsanevi köken tarihi, ulaşılmaz geçmişte yaşananlar.
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş içinde gelişen, gündelik.	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram.
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyler, aktarılanların anlatımı.	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel

¹⁶ Kültürel bellek-müzik ilişkisi, kültürel belleğin korunmasında ve aktarımında müziğin üstlendiği işlevler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2018:101-117.

		sembolik kodlama, sahneleme.
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı 3-4 kuşaklık zaman ufku.	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman.
Taşıyıcılar	Belirsiz, bir hatırlama grubunun canlı tanıkları.	Uzmanlaşmış gelenek taşıyıcıları.

(Assmann, 2005: 64).

Çalışmamızın bu başlığı altında, yukarıda tabloda yer verdiğimiz kültürel belleği diğer bellek türlerinden ayıran belirleyici özellikler çerçevesinde zâkirlik geleneğinin nasıl konumlandırabileceğimiz hakkında analizlere yer verilecektir. Kültürel belleğin “içerik”, “biçim (form)”, “Araçlar”, “Zaman Yapısı” ve “Taşıyıcılar” şeklindeki belirleyici özellikleri bağlamında zâkirlik geleneğini incelediğimizde içerik başlığının, cem ritüelinde gerçekleştirilen hizmetlerin uzak bir zaman diliminde ve geçmişte yaşanan kökenine ilişkin zâkirler tarafından icra edilen manzum metinleri karşılık geldiği görülür. Örneğin çerağ hizmeti esnasında zâkir tarafından icra edilen düvaz imamların metinlerinin içeriği incelendiğinde, bu hizmetin ilk olarak nerede, nasıl, kim tarafından ve neden icra edildiğini açıklayan metinlerle karşılaşırız. Bu manzum metinde, mutlak suretle ulaşılmaz ve bilinmeyen bir zaman ve mekândan söz edilerek hizmetin mitik kökeni açıklanır. Cem ritüeli sırasında zâkir tarafından icra edilen miraçlama metninde geçen “Sidretü'l-Münteha” ya da “Kırklar Cemi”, yine diğer hizmetler icra edildiği sırada zâkir tarafından okunan manzumelerde geçen “Bezm-i Elest” gibi mekân ve zaman tanımlamaları tamamen ilgili hizmetin mitik kökenini, yani ilk var olduğu zaman ve mekânı simgeleyen terimlerdir.

Biçim özelliği bakımından zâkirin icra ortamının düzenli ve sistemli bir biçimde daha önceden planlanan ritüeller olduğu, aynı zamanda bu ritüellerin içeriğinin tıpkı Assmann’ın tanımında belirlediği gibi “sonsuz bir bilgi aktarımı biçiminde bir duvar kağıdı motifi gibi” tekrarlama özelliğine sahip olduğu görülür. Zâkirin icrası ile senkronize bir biçimde gerçekleştirilen hizmetler oldukça düzenli ve sistemli bir şekilde biçimlendirilmiştir. Zâkirin her icrası ve yapılan her hizmet mutlak suretle kendisinden önceki adıma bağlı ve kendi içerisinde de senkronik bir yapıdadır. Yani ritüel içerisinde gerçekleştirilen hizmetlerin tamamı hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak birbirleriyle ve zâkirle sistemli ve değişmeyen bir bağlantı içerisindedir. Öncelikle hizmet sahibi cem meydanına gelerek edeb-erkân çerçevesinde dedeyi selamlar, meydana niyaz eder, hizmetini gerçekleştirir ve dârda durarak beklemeye başlar. Zâkir tarafından hizmet hakkı icra edilir ve zâkirin de hizmetini tamamlamasının ardından dede hizmet duasını vererek o hizmetin tamamlanmasını sağlar. Bu

sistem çerçevesinde, tüm hizmetler birbirine bağlı olarak dedenin ve zâkirin de katılımlarıyla ritüel sonuna kadar yapısal bir düzen ve sistem içerisinde icra edilir.

Cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen her hizmet, kendine özgü eylemler bütünü halinde ilgili hizmet sahipleri tarafından sergilenir. Zâkir ise sazı ve sözü eşliğinde bu hizmetlere mukabele eder. Böylece zâkir ve hizmet sahipleri birlikte söz, eylem ve görsellik içeren sembolik kodlara sahip mitik ve tasavvufi anlamlar ihtiva eden bir olayı canlandırırlar. Zâkirin ritüelde icra ettiği ayet, nefes, deme, düvaz imam, miraçlama, tevhit, mersiye vb. gibi türlerdeki manzum metinler, geçmişte kültürel bellekte kodlanmış (kaydedilmiş), korunmuş ve o ana kadar aktarıla gelmiş kutsal ve geleneksel bilgiyi ihtiva eder. Gerek bu metinlerin gerekse de ritüelde gerçekleştirilen hizmetlerin tamamı geçmişte kesin ve inanılan bir zamana işaret eder. Yani Alevi kültürel belleğinin kutsal taşıyıcısı olan zâkirin aktardığı bilgi, kutsal olduğu gibi, bu bilginin zamanı ve mekânı da kutsal kabul edilir. Bu bilginin ritüel içerisinde yegâne koruyucu ve aktarıcısı ise zâkirdir.

Kültürel belleğin “içerik”, “biçim (form)”, “araçlar”, “zaman yapısı” ve “taşıyıcılar” şeklindeki belirleyici özelliklerinin cem ritüeli ve onun özelinde zâkirlik geleneğindeki karşılıkları hakkındaki bu açıklama ve değerlendirmelerimizi Assmann tarafından hazırlanan tablo üzerinde göstermemiz konunun daha da somut bir zemine oturmasını sağlayacaktır:

	Kültürel Bellek	Cem Ritüeli ve Zâkirlik Geleneği
İçerik	Efsanevi (Mitik) köken tarihi, ulaşılmaz geçmişte yaşananlar.	Zâkirin ritüelde icra ettiği her metnin ilgili hizmetin mitik kökenine gönderme yapması.
Biçim	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram.	Art zamanlı ve eş zamanlı icra edilen cem hizmetlerinin zâkir eşliğindeki sistemli icrasından müteşekkil cem ritüeli.
Araçlar	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme.	Ritüel içerisindeki her hizmetin zâkirin sazı ve sözü eşliğinde ilgili hizmetlilerce canlandırılması ve tüm bunların mitik ve batini bir anlam ihtiva etmesi.
Zaman Yapısı	Kesin geçmiş, efsanevi (mitik) bir geçmiş zaman.	Zâkirin icrasında yer verdiği manzum metinlerin kutsal, kesin ve geçmiş bir zamana işaret etmesi.
Taşıyıcılar	Uzmanlaşmış gelenek taşıyıcıları.	Zâkirler.

Sonuç

Alevi kültürel belleğinin oluşumu, aktarımı ve güncellenerek devamlılığının sağlanmasında zâkirlerin ve zâkirlik geleneğinin birinci derecede görev üstlendiği, toplumsal ve inançsal kimliğin inşasında ve korunmasında en az dedeler kadar etkili olduğu tespit edilmiştir. Alevi toplumu sahip olduğu ezoterik yapının bir neticesi olarak kültürel belleğinde mevcut olan bilgi birikimini kutsal ve dokunulmaz olarak tarif etmiş ve zâkiri bu geleneğin en önemli temsilcisi konumuna yerleştirmiştir. Bu durum, zâkire ve temsilcisi olduğu geleneğe kutsal bir misyon yüklemiştir. Aslında zâkire yüklenen bu kutsallığın arka planında kültürel bellekteki bilginin kutsanması ve değerli kılınması vardır. Nitekim geleneksel yapının korunduğu yöre ve ocaklarda zâkirin sahip olduğu kutsal bilgiyi kendi mensubu olduğu inancın ritüelleri dışında icra edememesi ya da belirli sınırlar çerçevesinde icra edebilmesi de bunun göstergesidir. Yani bir anlamda zâkirin sorumluluklarının farkındalığı da kültürel bellek içerisinde yerini almış bilgi dâhilinde kendisine tanımlanmıştır.

Alevi yazılı ve sözlü geleneğinde zâkir, kültürel belleğin uzman taşıyıcısı olma vasfına, “kutsal taşıyıcı” olma özelliğini de ekleyerek kültürel bellek aracılığıyla ezoterik bir yapıda inşa edilen Alevi toplumsal ve inançsal kimliğinin korunmasında ve devamlılığının sağlanmasında birincil görev üstlenmiştir. Tüm bu hususlar, zâkirliğin Alevi inanç sisteminin içerisinde kültürel belleği koruyan ve aktaran kurumsal bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Diğer taraftan da Alevi toplumu zâkirlik müessesesine yüklediği bu misyon aracılığıyla kendi kültürel ve inançsal birikimini, yani kutsalını korumayı ve kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmıştır.

Kültürel belleği diğer bellek türlerinden ayıran özelliklerinin zâkirlik geleneği içerisinde eksiksiz olarak mevcut oluşu, zâkirlerin kültürel hafızanın uzman taşıyıcısı olduklarının bir başka göstergesidir. Çalışmamızda tablo halinde de gösterdiğimiz içerik, şekil, araçlar, zaman yapısı ve taşıyıcılar başlıklı bu özellikler içerisinde, her ne kadar zâkirlerin “taşıyıcı” kategorisinde yer aldığı görülse de diğer dört başlık altında da görevli olduğu açıktır. Bu bakımdan zâkirlik geleneği, geleneksel ocak yapısının korunduğu ve mit-ritüel birlikteliğinin sürdürüldüğü Alevi toplulukları arasında kültürel belleği her bakımdan temsil etme ve yaşatma işlevini üstlenmiştir.

Kaynakça

AKDENİZ, Serpil (2011). Alevi Müzik Uyanışı Bağlamında İzmir Yamanlar Alevi Göçmenlerinin Müzik Pratikleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

AKIN, Bülent (2016). “Erkân Güncelleme Denemelerine Dair Tespitler ve Çözüm Önerileri”. II. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu 08-10 Ekim 2015 Nevşehir, edt. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları, s. 416-436.

AKIN, Bülent (2016). Zâkirlik Geleneğinin Değişen Yaratım ve İcra Ortamı Zâkirlikten Âşıklığa Âşık Niyazi. Ankara: Barış Kitap.

AKIN, Bülent (2016). “Ehl-i Haklarda Kelâmhânlık Geleneği ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması ve Aktarımındaki Rolü”. Milli Folklor, S. 111, s. 100-115.

AKIN, Bülent (2017). Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

AKIN, Bülent (2018). “Kültürel Bellek ve Müzik”. Eurasian Journal of Music and Dance, S. 13, s. 101-117.

AKIN, Erdem (2018). “Kültürel Bellek Aktarımında Sosyal Örgütlenme Ve Kontrol Mekanizması İlişkisi: Musahiplik Kurumu Örneği”. Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S. 18, s. 295-318.

ARSLAN, Mustafa (2015). “Kültürel Belleğin Uzman Taşıyıcıları Olarak Âşıklar. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 15/1, 1-6.

ARSLAN, Özgüç Acun (2017). “Alevi/Bektaşî Kültür Aktarımında Müziğin İşlevi: Gaziantep-Düztepe Cemevi Örnek Olayı”. EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi, S. 11, s. 111-123.

ASSMANN, Jan (2015). Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

AYTEKİN, Sefer (der.) (1958). Buyruk. Ankara: Emek Basım Yayınevi.

BORATAV, Pertev Naili (2011). Halk Edebiyatı Dersleri. (Yayına Hazırlayan, Sabri Koz), İstanbul: Tarih Vakfı Yay.

BOZKURT, Fuat (haz.) (2013). Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu. İstanbul: Kapı Yayınları.

CLARK, Lynn S. (2006). “Introduction to a forum on religion, popular music and globalization”. Journal for the Scientific Study of Religion, S. 45/4, s. 475-479.

ÇIBLAK COŞKUN, Nilgün (2014). Alevi Cemlerinde Nefesler Nefeslerin Performans Teorisi Bağlamında İncelenmesi: Alevi Kültür Dernekleri Mersin Şubesi (Cemevi) Örneği. İstanbul: Otorite Yayınları.

ÇIBLAK COŞKUN, Nilgün (2016). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Âşık-Zakir İlişkisi: Sivaslı Âşık Ummanî Örneği”. Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S. 14, s. 19-59.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2000). Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü. Ankara: Akçağ Yayınları, 127-130.

ELİADE, Mircea (2016). Mitlerin Özellikleri. İstanbul: Alfa Basım Yayın.

ERDOĞAN, Göktürk vd. () “Tunceli Aleviliğinde İnanç-Müzik İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması”. Turkish Studies Social Sciences, C. 14, S. 3, s. 501-525.

EROL, Ayhan (2009). “Understanding the Alevi Cultural Memory Through Music”. International Conference Islamic Resurgence in the Age of Globalization: Myth, Memory, Emotion, the Norwegian University of Science and Technology, 4-6 September 2009, Trondheim, Norway.

ERSAL, Mehmet (2009). “Alevi Cem Zâkirlığı: Battal Dalkılıç Örneği”. Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi. Yaz 2009. Almanya: C.1. 188-205.

ERSAL, Mehmet (2012). “Çubuk Havzası Alevi Ocakları Bağlamında Alevi İnanç-Dede Ocaklarının Teşkilatlanması Üzerine Bir Değerlendirme” II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu, 23-24 Ekim 2010 Ankara, Ankara: Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi. 178-193.

- ERSAL, Mehmet (2019). Alevi Cem Zâkirliği. Ankara: Barış Kitap.
- GÜNEŞ, Deniz (2014). “Alevi-Bektaşî Kültürel Kimliğinin İfadesinde Müzik, Zâkir Ve Bağlamının Rolü”. Hünkâr Alevilik Bektaşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 2, s. 55-67.
- HAYS, Terrence-Victor Minichiello (2005). “Older People’s Experience of Spirituality Through Music”. Journal of Religion, Spirituality & Aging, S. 18/1, s. 83-96.
- KELEŞ, Ali (2018). “Bağlama Eğitiminde Kültürel Kimliğin Temsili: Şahkulu Sultan Dergâhı Örneği”. Alternatif Politika, S. 10 (1), s. 73-90.
- KÖPRÜLÜ, M Fuad. (1999). Edebiyat Araştırmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÖPRÜLÜ, M Fuad. (2004). Saz Şairleri. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUSTAN DÖNMEZ, Banu (2008). Alevi Müzik Uyanışı Bağlamında İzmir Limontepe Alevi Göçmenlerinin “Müzik Pratikleri”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ÖZDEMİR, Ulaş (2016). Kimlik, Ritüel, Müzik İcrası: İstanbul Cemevlerinde Zâkirlik Hizmeti. İstanbul: Kolektif Kitap.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2014). “Kazdağlarında Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık / Zâkirlik Geleneği Üzerine”. Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi, S.10, s. 141-165.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2018). “Cem Törenlerinde Kamberlik/Zâkirlik Geleneği: Balıkesir Çepnileri Örneği”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 21, S. 40, s. 107-126.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2019). Âşıklık Yolunda Bir Kamber Matemî. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ŞAHİN, İlkey (2008). “Dini hayatın ritmi: Ritüel ve müzik”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XLIX, S. II, s. 269-285.